

Poznań, dnia 14 lutego 2021 roku

Prof. dr hab. Lidia Cierpiałkowska
Wydział Psychologii i Kognitywistyki UAM
Zakład Psychologii Zdrowia i Psychologii Klinicznej

Recenzja pracy doktorskiej
mgr Karoliny Ludwikowskiej-Świebody
pt. Styl przywiązania i jakość relacji ze współmałżonkiem a radzenie sobie z żałobą po jego
śmierci, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Gawdy

W przedstawionej do recenzji dysertacji doktorskiej pt. *Styl przywiązania i jakość relacji ze współmałżonkiem a radzenie sobie z żałobą po jego śmierci*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Gawdy, mgr K. Ludwikowska-Świeboda próbuje wyjaśnić wpływ niektórych czynników intrapsychicznych i interpersonalnych na adaptacyjne i nieadaptacyjne sposoby zmagania się ze stresem spowodowanym stratą współmałżonka/małżonki. Jak wskazują psychospołeczne koncepcje i modele empiryczne, reakcje te są bardzo zindywidualizowane, pozostają w związku z wachlarzem oczekiwanych oraz zaspokajanych potrzeb i pragnień w relacji partnerskiej w kolejnych okresach życia pary. Na początkowym etapie związku najczęściej dominują potrzeby seksualne i erotyczne, bezpieczeństwa i bliskości, na środkowym, obok tych wcześniejszych, znaczące stają się także potrzeby dzielenia zobowiązań, wzajemności i wsparcia, na jeszcze późniejszym - opieki i pomocy w rozwiązywaniu trudnych lub krytycznych zdarzeń życiowych związanych z chorobą lub niepełnosprawnością własną bądź partnera. Problematyka badawcza jest ogromnie ważna i złożona, a wyniki podjętych badań mogą znaleźć zastosowanie w praktyce klinicznej.

Praca doktorska mgr K. Ludwikowskiej-Świebody składa się z pięciu (a nie sześciu) rozdziałów, wstępu i zakończenia. Jej struktura odpowiada standardom, ponieważ zawiera wprowadzenie teoretyczne (dwa rozdziały), opis projektu badawczego i analizę wyników badań z dyskusją (dwa rozdziały). Praca jest bardzo obszerna, liczy 256 stron, wraz z załącznikami. Uwagę zwraca bardzo bogata bibliografia (26 stron), którą Doktorantka

wykorzystała dla omówienia założeń projektu i problemów badawczych, jak i uzyskach wyników badań.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Psychologiczne aspekty przywiązania* jest bardzo obszerny i zawiera omówienie założeń różnych koncepcji oraz modeli więzi i przywiązania. Bardzo szczegółowo prezentuje założenia dwóch najważniejszych kierunków w psychologii więzi, tj. podejścia psychodynamicznego (psychoanalitycznego) oraz poznawczego (integracyjnego). Uwzględniając te dwie perspektywy teoretyczne, Doktorantka omawia takie zagadnienia, jak: czym jest więź: popędem, reprezentacją self-obiekt-afekt czy wewnętrznym modelem operacyjnym; jakie znaczenie, w obu koncepcjach przypisuje się w genezie przywiązania czynnikom biologicznym i społecznym (relacji matki z dzieckiem); jakie są kolejne etapy kształtowania się więzi oraz przekształceń reprezentacji czy wewnętrznych modeli operacyjnych więzi, a także, co wydaje się istotne z punktu widzenia projektu badawczego, jaka jest struktura (organizacja) reprezentacji i wewnętrznych modeli operacyjnych więzi. Autorka, do pewnego stopnia, próbuje także pokazać znaczenie więzi globalnej i specyficznej dla zrozumienia funkcjonowania osoby w różnych kontekstach i relacjach społecznych. Obok tych zagadnień, szczegółowo omawia kwestie typów więzi bezpiecznej i pozabezpieczanych oraz ich wpływu na funkcjonowanie poznawcze, emocjonalno-motywacyjne i społeczne jednostki na dwóch etapach jej rozwoju, tj. w okresie dzieciństwa i dorosłości. Rozdział kończy się przedstawieniem znaczenia globalnego stylu przywiązania dla jakości relacji małżeńskich.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *Wybrane zagadnienia związane z żałobą*, mgr K. Ludwikowska-Świeboda, podobnie jak w rozdziale pierwszym, przedstawia najważniejsze dla projektu badawczego zagadnienia odwołując się do koncepcji psychodynamicznych i poznawczo-behawioralnych żałoby. Rozpoczyna od omówienia żałoby jako naturalnego procesu po stracie bliskiej osoby, następnie przechodzi do bardzo szczegółowej analizy doświadczania żałoby, jej przebiegu oraz uwarunkowań adaptacyjnych i nieadaptacyjnych sposobów radzenia sobie ze stratą bliskiej osoby. Przedstawiając te zagadnienia, Doktorantka poszukuje w literaturze odpowiedzi na pytanie o kryteria rozróżnienia żałoby normalnej, co więcej, takiej, która skutkuje potraumatycznym rozwojem psychospołecznym od żałoby patologicznej, prowadzącej do pojawienia się zaburzeń psychicznych i zachowania. Odwołując się do modeli medycznych DSM-5 oraz ICD-10 omówiła zagadnienia związków między żałobą normalną a powikłaną albo zespołem stresu potraumatycznego (wskazując na wzorzec intruzji i unikania), albo zaburzeniami psychicznymi pod postacią somatyczną.

Rozwój potraumatyczny zanalizowała w kontekście ogólnym i szczegółowym, odnosząc się do badań nad wpływem doświadczenia żałoby na kształtowanie się zasobów indywidualnych jednostki.

Rozdział drugi mgr K. Ludwikowska-Świeboda kończy omówieniem poznawczej koncepcji rozwoju żałoby powikłanej Boelena i współpracowników, która stanowi ogólne ramy konceptualizacji projektu badań własnych. Najogólniej, w koncepcji tej przyjmuje się, że istotną rolę w rozwoju powikłanej żałoby odgrywają różne czynniki (mechanizmy?), które mogą nasilać procesy adaptacyjne lub dezadaptacyjne (zwłaszcza te ostatnie). Są to czynniki wpływające na przebieg i skutki radzenia sobie ze stratą (np. osobowość, jakość relacji ze zmarłą osobą, czynniki związane z konsekwencją straty) oraz czynniki bezpośrednio związane z przepracowaniem straty i jej negatywnym wpływem na strukturę (spójności i ciągłości) wiedzy autobiograficznej. Niedostateczne przepracowanie traumy związane jest z dominacją strategii unikania lękowego i depresyjnego oraz negatywnymi przekonaniem o sobie, innych ludziach oraz zniekształceniami w przetwarzaniu informacji o własnej żałobie.

Odwólując się do założeń poznawczego podejścia do powikłanej żałoby w rozdziale trzecim, mgr K. Ludwikowska-Świeboda w modelu badań własnych przyjmuje, że najistotniejszymi dla wyjaśnienia adaptacyjnych i dezadaptacyjnych sposobów radzenia sobie ze stratą bliskiej osoby są dwie grupy czynników: czynniki wpływające na zmaganie się ze stratą - globalny styl przywiązania (na wymiarach unikania bliskości i lęku przed opuszczeniem), jakość relacji ze zmarłym współmałżonkiem oraz zmienne socjodemograficzne badanych i małżeństwa; czynnikami pośredniczącymi: stopień integracji doświadczeń związanych z utratą osoby z pamięcią autobiograficzną, a za jego wskaźniki uznała nasilenie ruminacji natrętnych i celowych. Szczegółowe założenia koncepcji badań własnych zostały przedstawione w trakcie uzasadniania problemów i hipotez badawczych, a następnie w paragrafie 2.5 (głównie wyniki dotychczasowych badań na temat zależności między zmiennymi wyjaśniającymi). Owe uzasadnienia obejmują nie tylko wyjaśnienia pochodzące z założeń i wyników badań w ramach koncepcji poznawczych, ale również podejścia psychodynamicznego i integracyjnego. Doktorantka przedstawiła trzy modele konfiguracji zmiennych wyjaśniających w kontekście trzech wyodrębnionych wzorców żałoby; dwa powikłane – zaburzeniem po stresie potraumatycznym lub zaburzeniem pod postacią somatyczną oraz jeden niepowikłany, w postaci wzrostu potraumatycznego. Zgodnie z operacjonalizacją zmiennych wybrano adekwatne, o wystarczającej dobroci psychometrycznej narzędzia badawcze, które scharakteryzowano w odpowiednim zakresie.

Odnosząc się do części teoretycznej pracy na podkreślenie zasługują podjęte przez mgr K. Ludwikowską-Świebodę próby analizy istoty założeń psychodynamicznych i poznawczych koncepcji więzi i wpływu przywiązania na funkcjonowanie jednostki na różnych etapach życia oraz próba pokazania znaczenia modeli hierarchicznych i strukturalnych reprezentacji przywiązania w aparacie psychicznym (osobowości) dla badań naukowych i klinicznych. W części teoretycznej zostały przedstawione koncepcje i wyniki wielu badań, które posłużyły konceptualizacji projektu badań własnych. Model badań wywodzi się z założeń podejścia poznawczego i jawi się jako weryfikacja koncepcji rozwoju żałoby powikłanej Boelena i współpracowników. Mgr K. Ludwikowska-Świeboda, w rozdziale poświęconym badaniom własnym, bardzo klarownie przedstawiła trzy modele zakładanych zależności między zmiennymi w zakresie adaptacyjnych i nieadaptacyjnych wzorców zmagania się ze stresem utraty bliskiej osoby. Wykazała się dużą wiedzą i możliwościami prowadzenia wnikliwej analizy założeń koncepcji psychologicznych pochodzących z różnych paradygmatów oraz umiejętnościami ich wykorzystania do konceptualizacji projektu badawczego.

Niektóre zagadnienia i sposób ich prezentacji budzą pewne wątpliwości, moim zdaniem, wymagałyby większej refleksji.

1) Chociaż celem projektu było wyjaśnienie adaptacyjnych i nieadaptacyjnych sposobów zmagania się ze stratą osoby bliskiej, to jednocześnie przyjęto za podstawę konceptualizacji badań własnych poznawczą koncepcję powikłanej żałoby. Rozumiem, że Doktorantka założyła, że jest to jednocześnie model, który wyjaśnia prawidłowy przebieg żałoby i potraumatyczny rozwój, co nie jest oczywiste z perspektywy założeń koncepcji żałoby powikłanej Boelena i współpracowników. Powstaje jedno z wielu pytań, czy rzeczywiście w podejściu poznawczo-behawioralnym występują wystarczające uzasadnienia, żeby przyjąć hipotezę, że np. niskie nasilenie ruminacji natrętnej i wyższe celowej współwystępuje z normalnym przebiegiem żałoby lub potraumatycznym wzrostem?

2) Struktura części teoretycznej i założenia projektu badawczego wskazały, że mgr K. Ludwikowska-Świeboda nadała szczególne znaczenie w wyjaśnieniu sposobów radzenia sobie ze stresem śmierci bliskiej osoby typom przywiązania – bezpiecznemu, pozabezpiecznemu oraz wymiarom przywiązania - globalnemu i specyficznemu. Wprawdzie Doktorantka częściej rozważała kwestie kontekstu aktywowania się przywiązania globalnego niż specyficznego (np. matki, ojca, partnera, przyjaciela), niemniej w przypadku doświadczenia stresu utraty bliskiej osoby znaczenie obu rodzajów więzi powinno być

uwzględniane (por. warunki aktywacji motywacji przywiązaniowej i kompetencyjnej). W pewnych kontekstach społecznych, więź globalna nie ma tak istotnego wpływu na funkcjonowanie psychospołeczne, jak więź specyficzna. Czy taką sytuacją jest doświadczenie straty najbliższej osoby? Jakie znaczenie wyjaśniające miałyby wystąpienie rozbieżności w aktywowanych typach i wymiarach więzi oraz siły ich związków z różnymi konsekwencjami straty bliskiej osoby?

3) Co oznacza wybranie ruminacji natrętnej jako zmiennej pośredniczącej dla wyjaśnienia istoty żałoby powikłanej, w tym żałoby ze współwystępującymi objawami stresu potraumatycznego? W części teoretycznej, omawiając objawy stresu potraumatycznego na podstawie DSM-5, mgr K. Ludwikowska-Świeboda pokazała, że profil objawów może układać się na wymiarach unikania (izolacji od traumy) i/lub intruzji różnych aspektów doświadczeń związanych z traumą. Można zatem przyjąć, że badania własne Doktorantki nie obejmują czynników pośredniczących wyjaśniających patomechanizm żałoby powikłanej z objawami unikania przeżyć, które są równie częste w obrazie klinicznym PTSD, jak intruzji i zespołów mieszanych. W świetle badań nad dysocjacją bardziej uzasadniona wydaje się hipoteza, że żałoba powikłana zaburzeniami pod postacią somatyczną jest silniej związana z unikaniem niż intruzją.

4) Zaproponowane dwa modele takiego samego układu związków między zmiennymi wyjaśniającymi dwa typy powikłanej żałoby (z dominującymi objawami PTSD i zaburzeń pod postacią somatyczną) budzi wątpliwości i skłania do refleksji nad znaczeniem aktywowania się w sytuacji doświadczenia żałoby pozabezpiecznego stylu więzi o różnej genezie. Powszechnie przyjmuje się, że pojawienie się zaburzeń pod postacią somatyczną jest skutkiem traumatycznego rozwoju osobowości (traumy wczesnodziecięcej), natomiast w sytuacji PTSD niedawnych wydarzeń krytycznych (nie dłuższym niż dwa lata). Jeśli tak, to tylko badanie globalnego i specyficznych więzi mogłoby wyjaśnić odmienną rolę przywiązania w mechanizmie powikłanej żałoby.

W badaniach wzięło udział łącznie 167 osób owdowiałych, do ostatecznej analizy uwzględniono dane uzyskane od 152 osób, w większości kobiet (126 kobiet i 26 mężczyzn). Najmłodsza osoba miała 26 lat, najstarsza 88 (średni wiek 59 lat; SD 12,61), tylko 13 osób żyło w związkach małżeńskich lub partnerskich, pozostałe były samotnie. Czas, jaki upłynął od śmierci współmałżonka/małżonki wynosił średnio 6,75 lat (SD 4,47 lat). Zbadano grupę bardzo zróżnicowaną pod wieloma względami socjodemograficznymi, które mają duże

znaczenie dla radzenia sobie i doświadczenia straty bliskiej osoby, co opisano szczegółowo w paragrafie poświęconym problemom badawczym.

Analizy statystyczne i opis uzyskanych rezultatów badań zostały przez mgr K. Ludwikowską-Świebodę adekwatnie do postawionych pytań badawczych opisane w kolejnym, czwartym rozdziale dysertacji. Na podstawie badań zebrano ogromną bazę danych, które mogą być analizowane na wiele sposobów. Doktorantka bardzo konsekwentnie, krok po kroku dokonała weryfikacji głównych i szczegółowych hipotez badawczych. Kolejne etapy przeprowadzonej analizy obejmowały: charakterystykę miar tendencji centralnej i rozkłady wyników uzyskanych w każdej z ośmiu zastosowanych metod badawczych; przedstawieniu współczynników korelacji między zmiennymi wyjaśniającymi, pośredniczącymi i wyjaśnianymi, w celu zweryfikowania hipotez zależnościowych i istotnościowych oraz prezentację wielokrotnej analizy regresji dla zweryfikowania związków między zmiennymi w zakresie trzech modeli zmagania się ze stresem straty współmałżonka/małżonki. Mgr K. Ludwikowska-Świeboda dobrze sobie radzi z wyjaśnieniem uzyskanych wyników, przekonująco je interpretuje zarówno w świetle teorii, które były punktem wyjścia rozważań, jak i w świetle wyników badań innych autorów. Pozwala to na rozwinięcie możliwej ich interpretacji, która w niektórych przypadkach jest zbyt odległa od modelu poznawczego. Uwaga ta dotyczy interpretacji wyników w świetle podejścia psychodynamicznego, np. związków między przywiązaniem zaabsorbowanym a pamięcią autobiograficzną czy przywiązaniem a koluzjami w związkach. W dwóch weryfikowanych modelach żałoby powikłanej, skutkującej albo doświadczeniem objawów PTSD, albo zaburzeń pod postacią somatyczną, istotnymi predyktorami okazały się niepokój w przywiązaniu oraz ruminacje natrętne, przy podobnym działaniu niektórych zmiennych ubocznych kontrolowanych (np. płeć, czas jaki upłynął od śmierci małżonka). Natomiast w przypadku potraumatycznego wzrostu, obok zmiennej wyjaśniającej niepokój związany z więzią (związek negatywny) ważną zmienną pośredniczącą okazała się ruminacja celowa. To bardzo interesujący wynik, który wymaga dalszej weryfikacji.

Mgr K. Ludwikowska-Świeboda dostrzega również ograniczenia swoich badań, szczególnie w odniesieniu do zastosowanych narzędzi badawczych, w mniejszym stopniu do heterogeniczności grupy badanych. Wydaje się, że ograniczenia ekstrapolacji wyników są także związane z przewagą kobiet wśród badanych. Chociaż sprawdzano wpływ płci na uzyskiwane zależności, to badania pokazują różne zjawiska związane z przeżywaną żałobą przez kobiety w różnym wieku.

Od strony formalnej praca nie budzi większych zastrzeżeń. Jest napisana starannie, właściwym do omawianych zagadnień psychologicznym językiem, choć niektóre sformułowania nie są w pełni poprawne. Na przykład, zamiast określenia objawy, zaburzenia somatyczne, powinno być zaburzenia pod postacią somatyczną lub zaburzenia somatyzacyjne. Użyte pojęcie raczej wskazuje na choroby somatyczne, a nie konkretne zaburzenia lękowe.

Podsumowując, na podkreślenie zasługuje fakt, że dzięki zrealizowanemu przez mgr Karolinę Ludwikowską-Świebodę projektowi badawczemu pozyskaliśmy wiedzę o wpływie niektórych czynników intrapsychicznych i interpersonalnych na adaptacyjne i dezadaptacyjne sposoby zmagania się ze stresem spowodowanym stratą współmałżonka/małżonki. Jej badania nie tylko dostarczyły wiedzy o charakterze opisowym, ale także wyjaśniającym, ponieważ wskazały na uwarunkowania różnych obrazów klinicznych powikłanej żałoby oraz żałoby prowadzącej do wzrostu potraumatycznego. Doktorantka dzięki dużej wiedzy, umiejętnościom analizy literatury oraz wyników badań potrafiła skonceptualizować założenia badania naukowego oraz dokonać trafnej analizy statystycznej wyników badań. Dobrze sobie radzi z opisaniem i wyjaśnieniem otrzymanych rezultatów, w zasadzie przekonująco je interpretuje zarówno w świetle teorii, jak i rezultatów podobnych badań. Biorąc pod uwagę zarówno uwagi krytyczne, jak i pozytywną ocenę projektu badawczego i jego realizacji zaprezentowanej w dysertacji doktorskiej stwierdzam, że praca spełnia warunki określone w art.13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym i wnoszę o dopuszczenie mgr Karoliny Ludwikowskiej-Świebody do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, dn. 14.02.2020

/Lidia Cierpiatkowska/